

Pražské jaro, pražská zima

ODVAHA K ODPOVĚDNOSTI

Josef Jedlička

Úzkostné rozechvění, s nímž v těchto týdnech vyslovujeme slovo *demokracie*, není způsobeno jen svárem mezi nadějí a skepsí, až příliš odůvodněnou všemi zklamáními minulých desetiletí, ale je odrazem reálné skutečnosti tohoto světa, v němž se člověk cítí být zmanipulován, neboť se v něm neděly jeho věci. Právě tak výbuch dychtivé touhy po informacích není patrně pouze přání dozvědět se pravdu, ale nejpřirozenější lidská potřeba vstupovat do času jako do souvislého sledu událostí, predikovaných, ale zároveň i do budoucnosti otevřených.

Neboť kusé a zkrácené informace, které nám byly opatrně odměřovány, když vše už bylo hotovo, a kdy tedy minulost už pohltila svou vahou nejen přítomnost, ale i jakýkoli volní projekt budoucnosti, který je bezpodmínečným předpokladem každé občanské ctnosti, způsobily, že se v nás zakořenila nesprávná představa o charakteru dějinného procesu. Odvykli jsme vnímat jej jako nepřetržitý sled dějů a úkonů, jímž přece nikdy nepřestal být, ale zvykli jsme si, že je to soubor diskrétních jevů, protirečících si rozhodnutí, politických obrátů, v nichž se nelze vyznat a které o to víc znejišťují člověka v jeho pocitu občanské důstojnosti, oč autoritativněji jsou předkládány nejen k věření, ale jako direktiva praktické činnosti. Přesto i čas minulých dvaceti let byl časem naplněným do

posledního zlomku vteřiny lidskými touhami, rozpaky před volbou i rozhodnutími, dějinným časem nepřetržitého střetávání jednotlivých individuálních intencí, které právě pro nedostatek pravdivých a smysluplných informací nebyly většinou přiměřeným odrazem skutečnosti.

Tak hned relativní hospodářská prosperita raných padesátých let nebyla přece dána *pouze* podstatnou změnou v uspořádání národního hospodářství, ale i tím, že společnost se ujala správy obrovských hmotných hodnot, že převzala (a kdo by chtěl popírat, že vším právem) nesmírné bohatství *prosperujících* kapitalistických podniků, středních a malých výrobců se všemi jejich sklady a rezervami. Jenže právě každá továrna, každý ševcovský potěh, každá třešňová alej, každý pluh a každý elektromotor byl věcí, v jejíž právě *správu* se tím převzetím společnost uvázala, to jest neměla právo zacházet s nimi jako s hodnotami spotřebními, využitelnými pro potřebu dne až k jejich zničení, ale byla povinna zacházet s nimi jako s odkazem, gruntem národního těla, který nebyl (jak často se o tom ostatně s patosem mluvívalo!) ničím jiným než vytvořem lidských rukou, dědictvím, které mělo být uchováno a rozmnoženo. Místo starostlivé a bedlivé péče však došlo k čerpání rezerv ekonomických i duchovních, k lehkovážné hospodářské licitaci o humánní tradice, hluboko odedávna v tomto národě zakořeněné, která nemohla skončit jinak než nevírou a devalvací hodnot ekonomických i morálních. Nabíralo se z plného hrnce tak dlouho, až sběračka hrozivě zaskřípala o dno.

Protikladná politická rozhodnutí, vyplývající z tohoto základu, pokyny, jejichž zdánlivá rozpornost ovšem převládala v lidském vědomí a oslabovala v něm úctu k autoritě, nebyly (přihlédneme-li blíže) jen nesmyslným kolísáním od jedné krajnosti k druhé, ale *zcela relevantní* reakcí ústřední moci na nepřírozenou situaci, o jejíž dynamice a podstatě však tato moc nepokládala za potřebné nikoho informovat, neboť byla samovládná, nekontrolovatelná a nezodpovídající se. Tato rozhodnutí, provázená vždycky ujišťováním, že míří kupředu, „k ještě lepšímu životu“, nebyla – paradoxně – vůbec nesmyslná, byť i byla často nerozumná, neboť nemohla než reálně či iluzorně odrážet proces, který probíhal s nezadržitelnou důsledností dějinné zákonitosti. Mnohazměrný soubor individuálních zájmů, zájmy mocenských skupin v to počítaje, musel směřovat právě k těm, a ne jiným řešením. Živelná lidská píle a pracovitost, která zabránila úplnému rozpadu pracovní morálky, pocit odpovědnosti, ten velmi nepragmatický morální imperativ starší generace, neúplatnost a statečnost starých bojovníků, kteří se nedali uhrozit, svědomí inteligence, nepotlačitelné ani nejsurovější perzekucí – to vše způsobilo, že deformace veřejného života

musela být povolna rozpoznána, jako deformace odkryta a posléze jako neudržitelná porucha i veřejně vyjevena.

Uzlový bod nepřetržitého procesu, v němž jsme se náhle s údivem a rozpaky ocitli, není tedy náhodný a svévolný kotrmelec, ale výsledek a důsledek našeho mnohaletého usilování, místo, které nám nebylo darováno tolerančním patentem kdykoliv odvolatelným, ale dobytá kóta, kterou jsme nevzali ztečí, nýbrž strastiplným a trýznivým obléháním, bojem o každé předmostí a o každý orientační bod, zápasem, při němž netekl jen pot, ale i krev, a v němž ti nejlepší z nás platili i životy.

Z tohoto hlediska se pak poněkud jinak klade i otázka viny a trestu, represe a spravedlnosti, nejchoulostivější otázka tohoto okamžiku, kterou – vědomi si náhle obrovské odpovědnosti vzhledem k procesu tak složitému a v podrobnostech zcela neznámému – opatrně a bázkivě obcházíme.

Byla to opět neúplatná moc objektivních dějinných zákonitostí ve vsí své složitosti – s poválečnou krizí hodnot a pojmů, a tudíž s obecným vědomím naladěným utvářet se spíše podle svých přání než podle skutečností – která vedla lidové masy před dvaceti lety na Václavské náměstí, aby s jásotem pozdravily velkolepý humánní program Gottwaldův a státnickou prozíravost Benešovu, který tomuto programu otevřel cestu. Nikdo tenkrát ještě nevěděl, neboť všem to bylo zatajeno, a to ne až v této chvíli, ale už tenkrát, když Fučík psal na okraj svých pajánů o zemi sovětů soukromé dopisy plné zklamání a Gide byl dán do klatby jako odpadlík, že mnohý z těch usměvavých a vlídných osvoboditelů Prahy skončil za ostnatými dráty, jako za i před nimi po desetiletí končily a hynuly desetitisíce a statisíce vojáků, intelektuálů a prostých občanů, hrdinů revoluce a socialistického budování. Mnozí tenkrát ještě nevěděli, že proto sami zanedlouho skončí na zdrsnělém betonu ruzyňských bunkrů a za jinými ostnatými dráty oněch zařízení, která se od chvíle, kdy se vrátil první vězeň z Buchenwaldu a Osvětimi, stala navždycky symbolem nejsurovějšího fašismu. Netušili tenkrát, že jásají vstříc nesvobodě, ústrkům, šikanování, vládě podtalentů a maloměšťáckých chytráků – a ještě dlouho, po léta, často i tváří v tvář činům, které popíraly vše, oč kdy slušnému člověku na světě šlo, svázání fetišem stranické disciplíny věřili, že nelze jinak a že se vše obrátí k lepšímu.

Jistě se mýlili, když praktiky raných padesátých let pokládali za nezbytnost, ale měli pravdu – nazíráme-li vše z vysokého nadhledu anebo z hlediska tohoto jedinečného okamžiku – ve své naději. Vzdor všemu a navzdory jim samým se veřejný život zlepšil. Nicméně zůstává fakt, že se tak stalo, *ačkoli* důvěra lidí byla zneužita, *ačkoli* byli podpláceni a ukolébáváni v pocitu naděje a bezpečí hodnotami, které nikdy nesměly byt

směňovány, a *ačkoli* vláda, která se legitimovala k moci nejdříve jejich výslovným souhlasem a potom jakousi permanencí někdejšího souhlasu, postavila svůj prestiž na lži a svou moc na zvůli a bezpráví. A to ne ani na omluvitelném krutém rozhořčení vítěze, který žádá odvetu za utrpěné křivdy, ale na zradě vlastních lidí, na zneužívání jednoho každého, v jehož jméně vládla, ne na sílu, která otevřeně ruší zákony, neodpovídající již novým poměrům, ale na popření zákonů, které si sama dala, které i teoreticky hlásala, a na jejichž literu se dokonce i odvolávala, jestliže chtěla vzbudit zdání legality, když i obsah zákona a ústavy pošlapávala.

Nejde teď o to vypočítávat všechny omyly a přehmaty, nedorozumění a akty osobní msty a zlé vůle, ani všechna porušení psaných i zvykových pravidel, jimiž se má řídit humánní lidská společnost. Ani o to v tomto okamžiku nejde zkoumat podíl viny jednotlivců na nesmírně složitých poruchách dějinného procesu, byť šlo i o škody tak vážné, jako je devastace celých krajinných oblastí, zchátrání hlavního města, zničení řek, otrávení ovzduší anebo neodčinitelné důsledky toho, že celé generace vyrůstaly a budou vyrůstat v absurdním nelidském a falešném prostředí nabubřelých měst stalinské éry. Právě tak by v této souvislosti nemělo cenu stavět proti tomu ona nepochybná dobra i ona dobra, jichž bylo dosaženo, protože jsou to mimo jiné technické vymoženosti, které s sebou nese ne správné uspořádání věcí veřejných, ale nezadržitelný vývoj životní technologie, a jichž bylo ostatně dosaženo, většinou v míře větší než u nás, i v zemích s *podstatně* jiným společenským řádem.

Jde-li v tomto okamžiku o něco především, pak o to, že tu byly spáchány zločiny proti nejzákladnějším lidským právům: hrubé omezení osobní svobody, zneužití soudů k nezákonné a protiústavní činnosti, zneužití veřejných funkcí, zpronevěra národního majetku, veřejné pohoršení, vážné poškození zdraví člověka, zabití i vražda. Za každým tímto zločinem je člověk, který jej spáchal, a byť i byl přecasto jen nástrojem anonymních sil anebo jednal, nevěda, co činí, musí se z těchto zločinů zodpovídat. Až pokud jsou dějinné nutnosti, rozpad hodnot, semiologická porucha, nevědomost a neznalost polehčujícími okolnostmi, nepřisluší soudit žádné samozvané osobě, ale nezávislým a spravedlivým soudům. Ale je třeba vědět a konstatovat a tvrdit se vši rozhodností, že zločiny, které tu byly spáchány, nebyly pouze porušením morálních a společenských pravidel, arbitrálních a diskutabilních zvyklostí, ale *přestoupením zákona*, který v době spáchání zločinu nepřestal platit. Že tu nebyla pouze pošlapána slušnost a morálka, ale porušen zákon, který – byť i nedokonalý jako každé lidské dílo – nikomu *nedal právo* křivě svědčit, nespravedlivě soudit, krást, pohoršovat, ubližovat a zabíjet.

Mnoho se v těchto týdnech hovoří – většinou velmi skepticky – o možnostech, o *praktických* možnostech, které má člověk k dispozici, aby opět nenechal padnout to tvrdě vybojované vítězství rozumu a slušnosti do marasmu nicotného kompromisu. A právem se všeobecně pochybuje o šancích humanity a pravdy proti moci, která zatím nic neslevila ze své administrativní výlučnosti, ze své monopolní skladby, a která dosud nevytvořila (jakož to nikdy žádná absolutistická mocenská skupina neudělala a neudělá dobrovolně, ledaže by byla osvícena nad míru, v níž lze doufat) prostor pro *institucionální* kritiku.

Sdílím tuto skepsi, jestliže přijmu obecné mínění o politickém zvratu jako diskrétní události uvnitř monopolního autoritativního centra. Pochopím-li však – a domnívám se, že vším právem tak lze soudit – že to, co se stalo v lednu, nebyl náhodný politický kotrmelec ani na vlase visící výměna lidí neprozíravých a autokratických lidmi prozíravějšími a demokratičtější citíci, ale zákonitý důsledek nikdy nepřerušného dějinného procesu, jímž prošel v minulých desetiletích tento národ, pak je na místě, abych si položil střízlivě onu otázku, která mě rozechvívá, když po letech vyslovuji slovo demokracie jako smysluplný pojem: co mohu *ted'* a *zde* prakticky udělat, jeden z mnohých, sám a nezaštitěn žádnou institucí, abych pomohl pravdě a posílil dobro. Neboť pravda a dobro neprohrávaly v minulých letech proto, že by k nim porážka patřila, ale proto, že byly slabé...

Nemám-li tedy k dispozici institucionální bázi (a je zatím pochybné, zda nadcházející volby mohou alespoň přispět k jejímu vytvoření), nesmím si dát vzít to jediné, co mám: právo občana požadovat, aby veřejné záležitosti se děly přísně podle ústavy a zákonů, eventuálně aby zákony, které ústavě neodpovídají, byly revidovány.

Mohu tedy trvat ze všech sil a se vším rizikem, které to nese, na ústavou zaručené *svobodě projevu*. Pak budu moci vysvětlit i žádat vysvětlení toho, co se vlastně v minulých letech událo, a dokázat, že dějiny padesátých a šedesátých let nebyly náhodný soubor přetržitých defektů, ale nepřetržitý proces nikdy neustávající, jehož je tato chvíle jen jediným bodem. Takovým bodem, z něhož jako z každého okamžiku lidského času se otevírá budoucnost, která v sobě obsahuje jak nezrušitelnou determinovanost, tak i riskantní volbu a sebelásku.

A mohu pak konečně, přede vším i na konci všech konců trvat na tom, že *zákony musí platit*, mohu – bude-li nezbytí – jako *plnoprávný občan* země, kterou miluju jako svou vlast, svou kolébku i hrob i dědictví, za sebe i za druhého pozvednout hlas a říci: *žaluji!* Žaluji toho, který se provinil proti zákonu kdysi, a žaluji toho, kdo přestupuje zákon dnes.

Obžalovávám jej před nezaujatým a spravedlivým soudem, který může a *musí* rozsoudit jeho čin, uznat všechny polehčující okolnosti, dát mu všechnu možnost obhajoby, uznat ho nevinným anebo vinným a pak teprve vynést spravedlivý rozsudek. Rozsudek, který nebude represivním opatřením ani aktem msty, ale výrokem podle práva a spravedlnosti – aby naše vzkříšená a dosud útlá naděje neležela na hnoji. Aby bylo konečně opět jednou veřejně vyhlášeno, že tento svět – budiž si údolím sebeslavějším a tráplivějším - nesmí být „pažitem ludráckým a mrchovištěm mrzkosti“.

Jen tak mohu už teď hned, v této jedinečné chvíli, která je právě tak jedinečná, jako všechny chvíle našeho života, vstoupit do času důstojně jako bytost, která má, chtít nechtít, osud ve svých rukou, smysluplným činem, třeba i s rizikem výsměchu a vykřičení, jako bytost pánu bohu podobná, jejímž největším důstojenstvím a slávou je, jakož vždycky byla, *odvaha k odpovědnosti*.

(březen 1968)

LITERATURA A SVOBODA

Jindřich Chalupský

1

„Vladimír Clementis, hladký a elegantní advokát, přezíravý a sebejistý... Co je vůbec lidského na této figuríně v elegantních šatech a s tváří velkého dobrodruha... Jmenují se lidmi jen proto, že není jména, jež by je přesně označilo...“ To psala česká spisovatelka, když Clementis s ostatními odcházel na smrt.

„Jak odporná je už sama tvář těchto dobrodruhů ve chvíli, když z ní padá maska přetvářky a když s cynismem profesionálních zločinců jsou nuceni odhalovat své křivé životy...“ doplňoval ji český básník.

„Proces se končí,“ psala v oněch letech jiná česká spisovatelka. „Zůstala jediná tvář a za ní jediný úmysl: válka proti lidu pro koryto... Teď je to tedy zcela jasné, jak si to Horáková a spol. představovali. Jako ame-